

## Деякі проблемні питання призначення неповнолітнім таких видів покарань, як штраф та громадські роботи

**Шеховцова Л. І.**

*Запорізький національний університет,  
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна  
Lilu.sh@ua.fm*

**Ключові слова:**

*неповнолітня особа, злочин,  
покарання, призначення покарання,  
штраф, громадські роботи.*

Стаття присвячена викладенню проблем призначення неповнолітнім таких покарань, як штраф і громадські роботи. У роботі пропонуються зміни до кримінального законодавства щодо призначення штрафу, якщо в неповнолітнього немає майна, на яке може бути звернене стягнення. Також проводиться аналіз проблемних питань призначення громадських робіт неповнолітнім і пропонуються шляхи вдосконалення кримінального законодавства для подолання цих проблем.

---

## Some problem issues of jurisdiction to minors of such kind of sentences as a penalty and public work

**Shekhovtsova L. I.**

*Zaporizhia National University,  
Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine  
Lilu.sh@ua.fm*

**Key words:**

*minor, crime, punishment, penalty,  
public works.*

The article focuses on the issues of juvenile sentencing such as penalty and public work. The punishment of a juvenile shall be imposed on the general grounds provided for in Articles 65–67 of the Criminal Code, and in accordance with Art. 103 of the Criminal Code. The person who committed the crime should be given a sentence necessary and sufficient to correct it and prevent new crimes. A more severe type of punishment out of the number prescribed for a crime is only imposed if the less severe type of punishment is insufficient to correct a person and prevent him from committing new crimes. The Criminal Code provides for the types of major punishments applicable to minors, such as a penalty; public works; corrective works; arrest; imprisonment for a fixed term. Minors may be subject to additional penalties, such as fines or deprivation of the right to occupy certain positions or engage in certain activities. The list of punishments given to minors is exhaustive. According to the provisions of Title XV of the Criminal Code, only two types of capital punishment can be applied to minors aged 14–15: fine and imprisonment for a limited period. Persons from 16 to 18 years can be sentenced to all kinds of punishments specified by the legislator. The conditions for applying a fine as the main type of punishment are: first, an indication of this type of punishment in the sanction of the article, and second, the presence of the minor's own income, own funds or property that can be levied. The article raises questions and proposes changes to the law regarding the imposition of a fine if the minor does not have the property to which the penalty may be levied. Public works may be assigned to a minor between the ages of 16 and 18 for a period of thirty to one hundred and twenty hours and consist of the performance of a minor in his or her spare time or primary work. The duration of this type of punishment may not exceed two hours per day. The article analyzes the problematic issues of assigning public works to minors and suggests ways to improve the criminal law to overcome these problems.

**Постановка проблеми.** У Кримінальному кодексі (далі – КК) України закріплено окремий інститут кримінального права щодо кримінальної відповідальності й покарання неповнолітніх. Цей інститут передбачений у розділі XV – Особливості кримінальної відповідальності й покарання неповнолітніх. В цей розділ включені положення стосовно покарань, які можуть призначатися неповнолітнім особам, тобто особам у віці від 14 до 18 років, їх види, розміри, особливості призначення, відбування та звільнення від покарання, враховуючи їх особливості, пов'язані з віком.

Проблемами кримінальної відповідальності й покарання неповнолітніх займалося багато вчених. Н. Л. Березовська, В. М. Бурдін, Т. І. Дмитришина, А. Ю. Коновалова, Б. О. Чупринський та інші. Однак, як писав Є. С. Назимко: «Уже за роки незалежної України захищено більш як десять дисертацій з різних питань кримінальної відповідальності (в тому числі й покарання) неповнолітніх. З огляду на таку динамічну розробку окресленої проблеми ситуація як у законодавчому, так і в правозастосовному аспектах мала змінитися на краще. Однак, якщо переглянути зміни та доповнення у сфері покарання неповнолітніх, внесені до розділу XV Загальної частини Кримінального кодексу України 2001 року, яким саме встановлюються особливості кримінальної відповідальності та покарання цієї категорії осіб, то побачимо, що ситуація посутньо не змінилася» [1].

**Вклад основного матеріалу.** У 2019 році в Україні було 2 406 засуджених неповнолітніх, що дорівнює 3, 42% від загальної кількості засуджених за цей рік. Серед них 744 особи у віці 14–15 років, 1 662 особи у віці 16–17 років [2; 3]. Для порівняння, у 2009 році засуджених неповнолітніх було 8 555 осіб [4, с. 3].

Як можна побачити, суттєво зменшилась кількість неповнолітніх засуджених. Однак, на нашу думку, це пов'язано зі зменшенням загальної кількості неповнолітніх осіб, які проживають у державі.

Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами (ст. 50 КК) [5].

Під час призначення покарання неповнолітнім суди повинні суворо дотримуватися принципів законності, справедливості, обґрунтованості й індивідуалізації покарання, маючи на увазі, що метою покарання такого засудженого є його виправлення, виховання та соціальна реабілітація [6].

Призначення покарання неповнолітньому відбувається на загальних засадах, передбачених у ст. ст. 65–67 КК, та з урахуванням ст. 103 КК. Тобто суд повинен обов'язково враховувати умови життя неповнолітнього та виховання, вплив дорослих,

рівень розвитку та інші особливості особи неповнолітнього. Особі, яка вчинила злочин, має бути призначено покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів. Більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинений злочин призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових злочинів.

У ст. 98 КК передбачені такі види основних покарань, як штраф; громадські роботи; виправні роботи; арешт; позбавлення волі на певний строк. До неповнолітніх можуть бути застосовані додаткові покарання у виді штрафу й позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Перелік видів покарань, визначений у ст. 98 КК, є вичерпним. Інші основні та додаткові покарання до неповнолітніх не застосовуються, навіть якщо на час розгляду справи судом вони досягли повноліття [6].

Згідно з нормами Розділу XV КК, до неповнолітніх осіб у віці 14–15 років можуть застосовуватися лише два види основних покарань: штраф і позбавлення волі на певний строк.

Особам з 16 до 18 років можуть призначатися всі види покарань, визначені законодавцем. Однак реальна можливість виконання ними штрафу й виправних робіт є вкрай ускладненою, адже особи в неповнолітньому віці зазвичай навчаються, а не працюють, і тому найпоширенішим покаранням для таких осіб залишається позбавлення волі на певний строк. [4, с. 4].

Так, наприклад, у 2019 році за ст. 185 КК було засуджено 567 осіб у віці 14–15 років, 986 осіб у віці 16–17 років. З них 805 осіб було звільнено від відбування покарання з випробуванням [3]. Як встановлено ст. 104 КК, звільнення від відбування покарання з випробуванням може бути застосоване до неповнолітнього лише у разі його засудження до арешту або позбавлення волі.

Отже, найменш суворими видами покарань, які можуть застосовуватись до неповнолітніх є штраф та громадські роботи.

Відповідно до ч. 1 ст. 53 КК, штраф є грошовим стягненням. Штраф застосовується лише до неповнолітніх, що мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення [5].

Таким чином, умовами застосування штрафу як основного виду покарання є: перше – вказівка на такий вид покарання в санкції статті, по-друге – наявність у неповнолітнього самостійного доходу, власних коштів або майна, на яке може бути звернене стягнення.

А якщо у неповнолітнього не має ані самостійного доходу, ані власних коштів, ані будь-якого майна, на яке може бути звернене стягнення?

У ч. 3 ст. 99 КК передбачено, що до неповнолітнього, який не має самостійного доходу, власних коштів або майна, на яке може бути звернене стягнення, засудженого за вчинення злочину, за який передбачено основне покарання лише у виді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, може бути застосовано покарання у виді громадських робіт або виправних робіт згідно з положеннями ст. ст. 100, 103 цього Кодексу [5].

Однак, згідно зі статистикою Державної судової адміністрації України за 2019 рік, за всі види злочинів, які вчинили неповнолітні у цьому році, штраф передбачений тільки у 16 санкціях [3]. При цьому найбільший штраф у розмірі до 1 200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян передбачений лише в ч. 1 ст. 289 КК. І у кожній з цих статей штраф є одним з альтернативних видів основних покарань.

Залишається в такому випадку тільки звільнити особу або від кримінальної відповідальності, або від покарання з застосуванням примусових заходів виховного характеру (за наявності підстав та умов), або призначити більш суворий вид покарання, передбачений в санкції. Що, на нашу думку, не відповідає принципу справедливості покарання.

Також хочемо звернути увагу ще на один момент стосовно призначення такого основного виду покарання, як штраф. Як зазначалося вище, однією з альтернативних умов призначення штрафу є наявність майна, на яке може бути звернене стягнення.

Так, згідно зі ст. 190 ЦК України, майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. Майнові права є неспоживною річчю. Майнові права визнаються речовими правами [7].

Однак, як зазначала у своїй дисертації А. Ю. Коновалова, введення в ч. 1 ст. 99 КК серед підстав призначення штрафу неповнолітнім особам тих, які передбачають його виконання не лише за рахунок грошей, а й за рахунок інших видів майна, обумовлює включення до штрафу елементів конфіскації майна. Згідно з ч. 1 ст. 98 КК конфіскація не призначається неповнолітнім особам. Це покарання вважається набагато суворішим за штраф (якщо штраф знаходиться на першому місці як найменш суворе покарання, то конфіскація майна займає сьомий щабель системи покарання) і відповідно до ч. 1 ст. 59 КК полягає у примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого [4, с. 52].

Наявність у штрафі, передбаченому ст. 99 КК, елементів конфіскації майна не відповідає біосоціальному та психофізіологічним особливостям

неповнолітніх. Тому А. Ю. Коновалова пропонує [4, с. 53], а ми з цим погоджуємося, що потрібно прийняти зміни до ч. 1 ст. 99 КК, які передбачатимуть можливість призначення штрафу лише тим неповнолітнім, що мають самостійний дохід або власні грошові кошти.

Наступним основним покаранням за тяжкістю у системі покарань, які можуть призначатися неповнолітнім, є громадські роботи.

Згідно зі ст. 56 КК, громадські роботи полягають у виконанні засудженим у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування [5].

Відповідно до ст. 100 КК, громадські роботи можуть бути призначені неповнолітньому у віці від 16 до 18 років на строк від тридцяти до ста двадцяти годин і полягають у виконанні неповнолітнім робіт у вільний від навчання чи основної роботи час. Тривалість виконання даного виду покарання не може перевищувати двох годин на день [5].

Як зазначає Н. Л. Березовська, досить ефективним видом покарання неповнолітніх є громадські роботи, широке застосування яких в умовах кризової соціально-економічної ситуації дозволило б зайняти значну масу неповнолітніх засуджених суспільно корисною працею, а також одержати певний економічний ефект на благо суспільства. У результаті застосування до неповнолітніх даного виду покарання відбувається обмеження беззмістовного дозвілля неповнолітніх засуджених і формується відповідальне ставлення до суспільно корисної праці. У той же час, не дивлячись на низку переваг, громадські роботи все ще вкрай рідко застосовуються до неповнолітніх злочинців [8, с. 162].

Так, дійсно, згідно зі статистикою Державної судової адміністрації України за 2019 рік, покарання у виді громадських робіт було призначено неповнолітнім тільки у 123 випадках з 1 662 неповнолітніх засуджених у віці 16–17 років. Водночас в 78 випадках – тільки за ч. 1 ст. 185 КК [3].

Отже, що можна запропонувати, щоб збільшити застосування до неповнолітніх засуджених такого виду покарання, як громадські роботи? По-перше, потрібно збільшити кількість санкцій, що передбачають громадські роботи як основний вид покарання. Наприклад, за всі види злочинів, які вчинили неповнолітні у 2019 році, громадські роботи передбачені тільки у 8 санкціях [3]; по-друге, передбачити можливість застосування громадських робіт в якості додаткового покарання, навіть тоді, коли вони не передбачені в санкції статті; по-третє, знизити вік, з якого громадські роботи можуть застосовуватись до неповнолітніх – з 16 років до 14 років; по-четверте, у системі

покарань, які призначаються неповнолітнім засудженим, громадські роботи поставити попереду штрафу, тобто визнати громадські роботи більш м'яким видом покарання у порівнянні зі штрафом.

Деякі науковці пропонують закріпити у кримінальному законодавстві можливість призначення громадських робіт не лише як основного, а як і додаткового покарання [8, с. 162; 4, с. 96]. А. Ю. Коновалова аргументує свою позицію так: «<...> призначення цього покарання як додаткового до основних покарань, не пов'язаних з обмеженням та позбавленням волі, буде сприяти індивідуалізації покарань неповнолітніх, а також забезпечуватиме досягнення головної мети – їх виправлення» [4, с. 96].

Як вже зазначалося вище, громадські роботи – це виконання засудженим у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування.

Наприклад, рішенням виконавчого комітету Запорізької міської ради № 581 від 16 грудня 2019 року «Про організацію та проведення громадських робіт у 2020 році» (зі змінами, внесеними рішенням виконавчого комітету Запорізької міської ради №67 від 24 лютого 2020 року «Про внесення змін до рішення виконавчого комітету Запорізької міської ради від 16 грудня 2019 № 581 «Про організацію та проведення громадських робіт у 2020 році») встановлено такі види громадських робіт: 1. Інформування населення про надання житлових субсидій. 2. Робота з документами в державних установах, закладах, організаціях. 3. Робота з документами в комунальних закладах, організаціях та підприємствах. 4. Інформаційний супровід осіб, які опинилися в складних життєвих обставинах, в т.ч. внутрішньо переміщених осіб, учасників АТО та їх сімей. 5. Екологічний захист навколишнього середовища (благоустрій, озеленення та впорядкування прилеглих територій). 6. Екологічний захист навколишнього середовища (благоустрій та прибирання територій, відведених та закріплених за КП «Титан»). 7. Допоміжні роботи з відновлення території історико-культурних комплексів. 8. Роботи із соціально-вразливими верствами населення, інші роботи соціального напрямку. 9. Підтримання території в екологічно чистому стані, утримання місць відпочинку та загального користування» [9; 10].

Як можна побачити з наведеного переліку видів громадських робіт, такі роботи дійсно є суспільно-корисними, а для виконання пунктів 5, 6, 7, 9 не потрібно якихось спеціальних знань та вмінь, тобто такі роботи легко може виконувати і неповнолітній у віці від 14 років.

Також виконання громадських робіт неповнолітніми особами у віці від 14 років жодним

чином не протирічить і трудовому законодавству України. Як зазначає А. Ю. Коновалова, «<...> ч. 3 ст. 188 КЗпП передбачає можливість здійснювати трудову діяльність з 14 років. Максимальна тривалість трудової діяльності для учнів 14–15 років, які працюють у період канікул, та осіб віком від 15 до 16 років – 24 години на тиждень, а якщо ця діяльність здійснюється протягом навчального року – 12 годин на тиждень (п. 1 ч. 1 ст. 51 КЗпП).» [4, с. 97–98].

Що стосується такої пропозиції, як визнання громадських робіт більш м'яким покаранням ніж штраф, то, на наш погляд, слушними є думки та аргументи з цього питання А. Ю. Коновалової: «<...> штраф обмежує передовсім майнові права, а громадські роботи – право особи на працю. Порівняння цих правообмежень свідчить, що майнові права особи є більш цінними, ніж право неповнолітньої особи на працю, адже право власності передує праву на працю в Конституції України. Позбавлення винного неповнолітнього певної частини його майна є, на нашу думку, набагато суворішим покаранням, ніж примусове притягнення його до виконання певних робіт у вільний від навчання чи основної роботи час. Крім того, не можна визнавати найменш суворим покаранням таке, призначення якого для неповнолітніх осіб напряду залежить від їх майнового становища. Тим більше, що в такому віці особи, як правило, не володіють необхідним майном для того, щоб суд мав можливість призначити найменш суворе покарання, передбачене ст. 98 КК. Таким чином, позиція дослідників з приводу визнання громадських робіт менш суворими, ніж штраф, виявляється для нас більш прийнятною [4, с. 88–89]. Також враховуючи, що громадські роботи є найбільш м'яким покаранням для неповнолітніх, суди повинні мати можливість призначати його якщо не будь-якому неповнолітньому, то в усякому разі їх переважній більшості. Не можна визнавати найм'якішим покарання, яке через об'єктивні причини (вік) може бути призначене лише частині неповнолітніх [4, с. 97–98].

**Висновки.** Отже, враховуючи все вищезазначене, можна запропонувати внесення таких змін до кримінального законодавства:

1) Ми пропонуємо внести зміни до статті 98 КК і викласти її в такій редакції:

Стаття 98. Види покарань

1. До неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні злочину, судом можуть бути застосовані такі основні види покарань:

- 1) громадські роботи;
- 2) штраф;
- 3) виправні роботи;
- 4) арешт;
- 5) позбавлення волі на певний строк.

2. До неповнолітніх можуть бути застосовані додаткові покарання у виді громадських робіт, штрафу та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

1) Збільшити кількість санкцій, що передбачають громадські роботи як основний вид покарання.

2) Ми пропонуємо внести зміни до статті 100 КК стосовно громадських робіт, а саме викреслити

словосполучення «у віці від 16 до 18 років», і викласти її в такій редакції:

Стаття 100. Громадські та виправні роботи

1. Громадські роботи можуть бути призначені неповнолітньому на строк від тридцяти до ста двадцяти годин і полягають у виконанні неповнолітнім робіт у вільний від навчання чи основної роботи час. Тривалість виконання даного виду покарання не може перевищувати двох годин на день.

### Література

1. Назимко Є. С. Покарання неповнолітніх: аналіз та моделювання подальших змін і доповнень до розділу XV Загальної частини Кримінального кодексу України. *Віче*. 2013. № 2. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/3479/>.
2. Звіт про склад засуджених за 2019 рік : Державна судова адміністрація України. URL: [https://court.gov.ua/inshe/sudova\\_statystyka/rik\\_2019](https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2019).
3. Звіт про неповнолітніх засуджених за 2019 рік: Державна судова адміністрація України. URL: [https://court.gov.ua/inshe/sudova\\_statystyka/rik\\_2019](https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2019).
4. Коновалова А. Ю. Види покарань для неповнолітніх за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2012. 246 с.
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
6. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 р. № 5 / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04>.
7. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
8. Березовська Н. Л. Деякі проблемні питання призначення покарань неповнолітнім. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1 (2). С. 158–168.
9. Про організацію та проведення громадських робіт у 2020 році : Рішення виконавчого комітету Запорізької міської ради від 16 грудня 2019 р. № 581. *Запорізька міська рада* : офіційний сайт. URL: <https://zp.gov.ua/uk/documents/item/38990>.
10. Про внесення змін до рішення виконавчого комітету Запорізької міської ради від 16 грудня 2019 № 581 «Про організацію та проведення громадських робіт у 2020 році» : Рішення виконавчого комітету Запорізької міської ради № 67 від 24 лютого 2020 р. *Запорізька міська рада* : офіційний сайт. URL: <https://zp.gov.ua/uk/documents/item/40001>.

### References

1. Nazymko, Y. Pokarannya nepovnoolitnih: analiz ta modelyuvannya podalshykh zmin I dopovnen do rozdiluy XV Zagalnoyi chastyny Kryminalnogo kodeksu Ukrayiny. *Viche*. 2013. № 2. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/3479/>
2. Zvit pro sklad zasudzenykh za 2019 rik: Dergavna sudova administraciya Ukrayiny. URL: [https://court.gov.ua/inshe/sudova\\_statystyka/rik\\_2019](https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2019)
3. Zvit pro nepovnoolitnih zasudzenykh za 2019 rik: Dergavna sudova administraciya Ukrayiny. URL: [https://court.gov.ua/inshe/sudova\\_statystyka/rik\\_2019](https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2019)
4. Konovalova A.Y. Vidy pokaran dlya nepovnoolitnih za kryminalnym pravom Ukrayiny: dys. ...kand. yur. nauk: 12.00.08 Kharkiv, 2012. 246 s.
5. Kryminalnyy kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
6. Pro praktyku zastosuvannya sudamy Ukrayiny zakonodavstva u spravah pro zlochyny nepovnoolitnih: Postanova Plenumu Verhovnogo Sudu Ukrayiny № 5 vid 16.04.2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04>
7. Syvilnyy kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 16.01.2003 roku № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
8. Berezovska N.L. Deyaki problemni pytannya pryznachennya pokaran nepovnoolitnim. *Visnyk Asociaциi kryminalnogo prava Ukrayiny*. 2014. № 1(2). С. 158-168.
9. Pro organizaciyu ta provedennya gromadskykh robot u 2020 roci: rishennya vykonavchogo komitetu Zaporizkoyi miskoyi rady № 581 vid 16.12.2019 roku. URL: <https://zp.gov.ua/uk/documents/item/38990>
10. Pro vnesennya zmindorishennya vykonavchogokomitetu Zaporizkoyimiskoyirady vid 16.12.2019№581 «Pro organizaciyu ta provedennya gromadskykh robot u 2020 roci»: rishennya vykonavchogo komitetu Zaporizkoyi miskoyi rady № 67 vid 24.02.2020 roku. URL: <https://zp.gov.ua/uk/documents/item/40001>